

„...író leszek, semmi más...”. Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán

Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015
(Tempevölgy Könyvek, 19), 235 l.

Hansági Ágnes és Herman Zoltán szerkesztésében jelent meg az „...író leszek, semmi más...” – *Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben*, egy 2014-ben megrendezett, balatonfüredi konferencián elhangzott előadások anyagát összegyűjtő kötet. Manapság, amikor a Jókai-regények kapcsán a fiatalabb generációk érdeklődésvesztése egyre feszítőbb kérdéssé vált, a szerkesztőpáros érezhetően Jókai rehabilitálására, újraolvashatóvá tételére törekszik. Rutinosnak számítanak, korábban megjelent köteteikhez hasonlóan alternatív kánont építenek tovább. (Az első, a 2005-ös „Mester Jókai”: *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón* Jókai halálának 100. évfordulója alkalmából Komáromban rendezett konferencia anyagát tartalmazta, a második pedig a *Jókai & Jókai*, a 2012-ben Balatonfüreden lebonyolított szimpóziumét.)

Az „...író leszek, semmi más...” kötetet kezünkbe véve a borítóról nem a klasszikusnak nevezhető Jókai-portré (Barabás Miklósé vagy Strelisky Lipóté) néz vissza ránk. A szerkesztői szándékot a címadás mellett ez is érzékelteti: a kötet a megdermedt Jókai-képet igyekszik átalakítani és rávilágít arra, hogy szakítva a 19. századból megörökölt Jókai-értelmezésekkel, a nemzeti romantika hívószavával, bőven akad spiritusz az eddig kevésbé vizsgált szövegekben. A tanulmányok a poétikai szempontból modernnek is nevezhető, a nagyközönség számára kevésbé ismert Jókai felé közelítenek, az újrafelfedezés szándékával. Viszont hogyan lehetséges Jókai korábbi értelmezéseinek lerombolása úgy, hogy a bennük rejlő értékek megmaradjanak?

A kötet biztos kézzel kínál választ erre a kérdésre: merít a régebbi, Jókai-kánont megalapozó kutatásokból, illetve a szerkesztőpáros korábbi tanulmányköteteiből – a publikáló szerzők névsora nagyjából változatlan –, a témaválasztás mégis elhatárolhatja a jelen kötetet a korábbiaktól. Ahogy a bevezetőben megfogalmazódik, a mozgatórugó az újonnan fellendülő Jókai-kutatás további élénkítése. A struktúrát tekintve érezhető az összeszerkesztettség erőfeszítése, hogy a három, tematikus blokkba – amelyek jól szemléltetik a szerkesztők célkitűzéseit, és párbeszédet kínálnak fel egyes elméletek és értelmezések között –, bekerüljön minden tanulmány.

Az írások változatos témákat ölelnek fel: találhatunk gazdaságtörténeti vonatkozású és filológiai igényű, Jókai eddig teljességében még nem publikált kései verses

önéletrajzát bemutató dolgozatot. Akad a kijárt úton haladó, viszont óriási szakirodalmat megmozgató, a hajdani meglátásokat ellenőrző bemutatás, valamint a korabeli német kritikákon alapuló recepciótörténeti áttekintés. Mégis, az értelmező jellegű szövegek teszik ki a tanulmányok nagyobb részét, ami pedig a kötet érdekességét emeli, hogy egy-egy műről egymástól különböző nézőpontú megközelítéseket is olvashatunk. (A *Politikai divatok*, az *Egy ember, aki mindent tud* és az *Eppur si muove!* kapnak több tanulmányban központi szerepet.)

A kötet első része Az „*experimentátor*” alcímet kapta. Nem a megszokott Jókai-műveket elemző tanulmányok kerültek egymás mellé, hanem a novellista, a drámaíró és a verses önéletrajzot megalkotó író áll a középpontban. Kötetindítóként ketten, Fried István és Szilágyi Márton foglalkozik a novellisztika kérdésével. Az előbbi egy rendkívül széles művelődéstörténeti és filológiai munkát igénylő értelmezést nyújt. Egy kevésbé ismert, 1871-es elbeszélés (*Párbaj Istennel*) kapcsán mutatta be a világirodalmi (Grillparzer, Hoffmann, Schiller vagy Goethe) és a Jókai-életmű más darabjaival kínáló párhuzamokat (*Az új földesúr*), illetve a valós történeti eseményekre való utalások lehetőségeit. Jókaira gondolva nem novelláit helyezük az életmű csúcsára vagy a kanonizált darabok közé, így a tanulmány során felmerülhet a kétség, tudnak-e ezek újat mondani, egy másik szempontú megközelítést adni az életműhöz. Fried választ kínál arra, Jókainak hogyan sikerült átemelni regényeire jellemző sajátosságait a szűkebb formai keretek közé, hogyan lehetne közelebb hozni az olvasóhoz a szerzői életművet a novellákon keresztül. Elemzése által megállapítható, hogy Jókai rövidtörténeteiben sokszor nemcsak a logikai felépítettség feszessége tűnik el, hanem a regényeiben érvényesülő, többszálú cselekménymondás játékos jellege is. Mindezek ellenére azonban úgy tűnik, érdemes lenne vizsgálat tárgyává tenni az író rövidtörténeteit: ahogy Fried István is megállapítja – így reflektálva a kötet címére –, sosem késő Jókaihoz másképp, máshogy fordulni.

Szilágyi Márton az irodalmi életbe épphogy belépő író vizsgálja (*Jókai, a pályakezdő novellista*). Mintha a Fried-tanulmányban felvetődött kérdésekre itt kapnánk választ: mi az, amit egy Jókai-elbeszélés kapcsán ki lehet emelni és irodalmi vizsgálódás tárgyává érdemes tenni. Felületesen olvasva úgy tűnik, hogy a pályakezdekő megjelenő novellák értelmezése zajlik, Szilágyi azonban több helyen utal arra, hogy már Szajbély Mihály is megkezdte Jókai kisepikai életművének a rehabilitálását. Szilágyi csak az 1840-es években keletkezett műveket vizsgálja, módszere azonban kiemeli tanulmányát a kötetből. Azáltal, hogy felveti az újraolvasás lehetőségét, ezek a történetek új aspektust is kapnak: nem a regények kísérőjeként, nem a befutott író pályakezdekését előkészítő mozzanatként kell fordulni feléjük, hanem külön objektként kell(ene) tekinteni őket. De – ahogy a kérdésselvető dolgozatban hangsúlyozódik – ennek talán csak most jön el lassan az ideje.

Ujvári Hedvig Jókai drámaírói munkásságának egy szeletét (*Több [kevesebb?] mint a nagy elbeszélő – Jókai drámái Bécsben és Budapesten*) mutatja be a korabeli

receptiótörténet áttekintésével. (Nem először: már a *Jókai & Jókai* kötetbeli tanulmányában is hasonló érdeklődésről tett tanúságot.) Kiemeli Hevesi Lajos, Ludwig Speidel és Adolf Silberstein nevét a korabeli recenziókból, és azt vizsgálja, milyen volt Jókai visszhangja a korabeli, budapesti német nyelvű lapokban, illetve a bécsi *Neue Freie Presse* oldalain. A tanulmányban nem egy Jókait védelmező képet, hanem betekintést kapunk a korabeli eszmei irányzatokba, a dramaturgiai megoldások sikeres (vagy bánális) kivitelezésébe, a közízlés befogadásirányító erejének alakulásába. Török Zsuzsa értelmezése kapcsán (*Öregkor és az életút elbeszélése – Öntükröző eljárások Jókai kései verses önéletrajzában*) érezhető *Az „experimentátor”* cím leginkább találónak, hiszen a többértelműség (vagy értetlenség), amely Jókai második házasságát és öregkori munkásságát kíséri, valószínűleg feloldhatatlan – ahogy maga az író is erre a következtetésre jut(hatott). Török értelmezésében sem az öregkorra, sem a második házasság okozta krízishelyzetre nem kapunk választ Jókaitól. Mégis úgy véli a szerző, hogy az *Életem* címet viselő verses önéletrajz segítségül lehet mindazok számára, akik az előbbieken felvetett problémák kapcsán – mint az öregedés kérdésköre és a Grosz Bellával való kapcsolat krízise –, mélyebb vizsgálatokat szeretnének végezni.

Az *Irányok és „irályok”* című egységben olyan tanulmányok kaptak helyet, amelyek nem az újraértelmezést, inkább az átértékelést célozzák. Hites Sándor (*A pénz mint papír és írás: Jókai esete a bankjegyekkel 1848-ban*) tanulmánya a klasszikus értelmezésektől viszonylag távol álló témát jár körül. A megalapozott filológiai igényű példázat feltárása (a monetáris világban jelen levő fikció összeomlása és az erkölcsi rend szubjektumának kérdése) *A jövő század regényére* történő kitekintéssel zárul, ami érthetővé teszi, hogy miért ez a széles értelmezési síkon mozgó gazdaságtörténeti kitekintés került a második rész elejére. A *Politikai divatok* nem tartozik a keveset említett Jókai-regények közé, mégis abban a kontextusban, ahogy tárgyalása a kötetben megjelenik, kapcsolható az újraértelmezésekhez és újrafelfedezésekhez. A regény kapcsán Hermann Zoltán a szatíra témakörét (*Szatíra az 1840-es évek irodalmi életéről [Politikai divatok]*), Török Lajos a keletkezés- és kiadástörténet zavaros és sokszor kibogozhatatlan vonulatait vizsgálja (*Volt egyszer egy/két/három regény... A Politikai divatok keletkezéstörténetéről*). A korábbi interpretációk által emelt korlátokat mindkét szerző kikerüli az értelmezésében, Hermann Zoltán pedig ezt az irodalom és politika mindenkori kapcsolatának szintézisére emeli. Ugyanakkor visszautal a Jókait sokszor érintő vádra, miszerint karakterei a kétdimenziósság határán mozognak: Hermann szerint – a *Politikai divatok* kapcsán –, az író egyszerű poétikai eszközökkel éri el, hogy az olvasók számára az egyik oldal képviselői ne legyenek szimpatikusak. Kiemeli Bárzsing alakjának sokszínűségét, némiképp igazat adva a korábbi kritikáknak, de cáfolva is az értelmezések mindenhatóságát. Török Lajos az, aki értekezése végén nemcsak a kötet által felvetett, hanem az egész Jókai-értés problémájára reflektál: mindaddig, amíg a filológia nem töri át az eddig emelt korlátokat az interpretáció kapcsán, minden kérdésfelvetésre csak a fikció segítségével adható válasz.

Vaderna Gábornál (*Igazságok és hazugságok [Sárga rózsa]*) inkább kiindulópont a tanulmányközpontjában álló regény. Az óriási filológiai munkát és jegyzetapparátust igénylő értekezésben a valóságosság problémája, az igazmondás és a megélt, átélő idő összeegyeztethetlensége kerül kifejtésre. Nemcsak nála kap azonban központi szerepet a fikcionalitás, hanem Margócsy Istvánnál is („...és mégis mozog...” – *de miért? Az irodalom funkciója Jókai gondolatrendszerében, az Eppur si muove! című regénye kapcsán*). Margócsy az irodalom és fikcionalitás problematikáján keresztül a történelem és regény bináris kapcsolatáról beszél. A szerző az irodalmi gondolkodás mibenlétét mutatja be az *Eppur si muove!* című regényben: nem tudjuk miről írt Jenőy, csupán azt, hogy kultikus jelentőséggel bírtak művei. Jókai kultúrtörténeti jelentőségű apoteózissal ruházta fel az író (ahogy a későbbiekben maga is ennek a jelenségnek esett áldozatul), szerepvállalása pedig nemzeti hírnökké emeli. Margócsy bemutatja a magyar irodalomban jelen levő költői szerepvállalások motívumait, a mártíromságtól elindulva a nincstelen önfeláldozáson keresztül egészen az írói erőfeszítések beteljesüléséig. Németh László idézete nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy az írói szerepvállalások, az irodalmi életet vezető felelőssége mindig is a mártíromságra volt kifuttatható.

A kötet záró szakasza a *Jókai-médiomok* címet viseli. Mintha az előző fejezetre visszautalva azt kívánná kifejezni ezzel, hogy az „irányok és »irályok«” recepciórevidáló lendülete után miképpen újítható meg a befogadás. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az itt helyet foglaló tanulmányok esetében inadekvát újraértelmezési lehetőségekkel kell számolni, sokkal inkább újszerű módszertani megközelítésekről van szó. Ez a fejezet ezért jóval nagyobb figyelmet igényel, mivel nem megszokott szövegértési eljárások formálják a tanulmányokat, hanem a Jókai-féle írásmű közegszerű, azaz mediális működése kerül a középpontba. Az *Eppur si muove!* kapcsán Margócsy után Eisemann György a kommunikációelmélet szempontjából vizsgál interdiszciplináris összefüggéseket *A jövő század regényével* való összevetésben. Jenőy magatartásának értelmezése Margócsy tanulmányára tett utalásként is érthető, hiszen a korabeli medialitásnak és a (hír)lapszerkesztés folyamatának leírása a költői szerepvállalások formájaként válik bemutatathatóvá. Eisemann részletesen összeveti az értelmezés első szintjén a két regényt, majd túlmutat az irodalmi szövegek (ön)megértése felé. A szöveg és interpretáció kapcsolatát nem csupán a fikcióban létező Csittvári Krónika keretében vizsgálja, hanem tesz egy rövid kitekintést *A jövő század regénye* felé is, azt kutatva, hogyan változott meg egy életműben – nem az időbeli távolság miatt – a medialitás kérdésköre. Bár a két mű kapcsolata – míg egyik történelmi, addig a másik utópia – látszólag nem indokolná az összevetést, meggyőzően kerül bemutatásra az információk átadásának motivikus kapcsolata. A nyelvnek mint a nyilvánosság egyik fő erejének a történetiségben való megváltozása, az idő megváltozhatatlansága, illetve véglegességet nem tűrő tulajdonsága által jelenvalóvá válik – a két regény általi összejátszásnak köszönhetően – az irodalom érvényének fontossága és hagyatéka.

Szorosan ide kapcsolódik Szajbély Mihály értekezése, a *Jókai, felhangosítva* (Történetek egy ócska kastélyban), amely szintén a társas kapcsolatok, társas érintkezés és a nyelv kapcsolatrendszerének bemutatására vállalkozik. Miután különböző olvasásfajtákat (gyors, lassú, hangos, néma) különít el, azt vizsgálja, hogyan történik befogadói oldalról a hangzóság kérdése, illetve a néma olvasás által kifejtett elgondolások hogyan értelmezhetők narrációalakító tényezőkként. A mindenféle szerzői szándéktól való eltávolodást tudatosító olvasatban a kommunikációelméleti kiindulás társadalomelméleti következtetések levonásához vezet, a nyelvi erőszak elbeszélhetőségének a megfigyelését eredményezi.

A következő két tanulmány által rajzolódik ki a medialitás kérdésének indokoltága az egyre terebélyesedő Jókai-értelmezői korpuszban. Surányi Beáta (*Mert vannak betűk, amik nem hallgatnak* – *Az Adamante halálos „gramofóniája”*) az írás, olvasás, beszéd és hang kapcsolatainak elválaszthatatlanságát színes kultúrtörténeti kitekintésekkel világítja meg. Kittler három, a lejegyző rendszerek történetéből vett mérföldköve az alap, amely a novella értelmezési keretei között még egy jelentéstartománnyal bővül. A tanulmány által betekintheünk az álom, a misztikum és rejtélyesség hármasságába, a nehezen vagy szinte nem is értelmezhető jelképek és áthallások bonyolult utalásrendszerébe. A papagáj és emberi közlések közötti ellentét (míg az egyikük képtelen önmagában visszaadni a tapasztaltakat, addig az állat a beszéd aspektusához képest még egy új jelentésréteget is hozzárendel az elmondottakhoz) kirajzolódása adja az értelmezés központi elemét. Némiképp megtöri a fejezet egységét Gyimesi Emese (*Értékrendek és (rög)eszmék „boszorkánytánca”: A lőcsei fehér asszony*) tanulmánya, hiszen ez megtöri azt az ívet, amely a Surányi Beáta és Steinmacher Kornélia tanulmánya közötti összefüggések nyomán rajzolódik ki. Tartalmilag is inkább a kötet középső blokkjába illeszthető: alaposan megvizsgálja a recepciótörténetet, hogyan jelenik meg a korszak és a jellemábrázolás kettőssége, az értékek relativizálódása.

Steinmacher Kornélia Nóra (*„Egy ember, aki mindent tud” – A médiumok önreprezentációja és a spiritualizmus kulturális hatása egy Jókai-szöveg kapcsán*) a spiritizmus és a média kapcsolatát mutatja be. Felhívja a figyelmet a bonyolult keletkezési, művelődéstörténeti és korszakismereti háttérre, amelyet a kritikai kiadás részben már feltárt, viszont nézőpontja miatt nem tud kitekinteni arra, hogy a szövegben a szokottnál jobban kirajzolódik az irónia és a gúny. A szeánsz és a társadalmi státusz szerinti elhelyezkedés kapcsán figyelmesek lehetünk arra, hogy a regény talán kísérletnek is tekinthető: Steinmacher szerint Jókai mint szerkesztő és szépíró médiummá válik. Az olvasóban pedig a világirodalmi, kevésbé ismert párhuzamok előtérbe helyezése kapcsán feltámadhat a kedv, hogy újraolvassa a kisregényt. (S ha nem is hagy újra maradandó élményt az *Egy ember, aki mindent tud*, még mindig nyúlhatunk a Steinmacher által felidézett Andreas Justinus Kerner *A prevosti látnoknő* vagy Szécsi Noémi *Nyughatatlanok* című regénye felé.)

Hansági Ágnes szintén az *Egy ember, aki mindent tud* című regény kapcsán vizsgálódik, és tár fel olyan párhuzamokat, amelyek által az 1874-es satirikus kisregény tükörképe lehetne Flaubert *Bouvard és Pécuchet*-jének. (Mind Jókai, mind Flaubert leszámol a klasszikus regényformával, a modernség felé nyitnak.) Hansági a dolgozat elején a Gyulai és Péterfy nevével fémjelzett kritikai iskola alapján vezeti be Jókai humoros (vagy annak szánt) írói attitűdjének a fogadtatását: az elemzés azonban pont azzal az állásponttal helyezkedik szembe, amely az életműben a humort kizárólag írói eszközként, a narrációban fellépő hiányosságok eltakarására szolgáló forrásként értelmezi. Látszólag a két regény összevetése szolgáltatja az elemzés főbb szempontjait, miközben olyan hívószavak kerülnek elő, amelyeket eddig nem a Jókai-képhez csatoltak, hanem a kor európai irodalmához. Az, hogy Hansági e kisregény elemzése során fekteti le ezeket a téziseket – mint akár a satíra retorikája vagy az irodalmi szövegek imaginárius volta –; csak azt bizonyíthatja, hogy az életműben még rengeteg olyan lehetőség van, amelyekre fókuszálva tovább lehet bővíteni a Jókai-korpusz értelmezési világát.

A kötet szerzői igyekeztek leszámolni több sztereotípiával is, nem csak a bevezetésben említett kanonizált képpel. Az olvasó talán túlzott védelemmel vádolhatná a szerzőket Jókait illetően, de az eddigiekben megtapasztalt Jókai-képpel való leszámolás nem jelent egyet a nimbuszvesztéssel. Sőt inkább az újraértelmezés felé indítja el a közös gondolkodást. Első pillantásra talán ingyencségnek tűnik Jókai kisepikai műveivel foglalkozni, de a kötet sikeresen mutatja be, hogyan lehet – a tanulmányok segítségével – ebben az útvesztőben eligazodni. Azáltal, hogy széles értelmezési síkon mozognak, szemléletformálónak válnak, módszereik pedig kiemelik őket a kortárs merítésből. A kérdés mindig nyitva fog állni a szakértők és talán az olvasók előtt is, hogy Jókai kapcsán lehet-e még újat mondani. Hiszen mindenkinek – vagyis reméljük, az olvasók többségének –, van legalább egy élő Jókai-képe. S az, hogy – mutatis mutandis – ezek a Jókai Mórok kinek mit tudnak mondani, már a befogadókön múlik. A kötet ebből a szempontból is érdekes képet rajzol elénk, egy életmű kevésbé vizsgált, de cseppet sem érdektelen mozzanatait rakosgatja össze divergens látóképet alkotva.

Horváth Anna